

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У ХІХ – ХХ СТ.

(НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ В. В. ТАРНОВСЬКОГО)

У статті аналізується розвиток музейництва на Чернігівщині у ХІХ – ХХ ст., зроблено спробу розкрити історію створення та функціонування Чернігівського історичного музею, формування і поповнення колекції якого відбувалося зусиллями В. В. Тарновського-молодшого.

Ключові слова: Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського, колекція.

Кожен музей – це маленький світ. Кожен такий світ може розкрити перед глядачем цілу епоху. Або лише одну подію. Показати характер, традиції та звичаї цілого народу. Або однієї людини. Зібрати мільйон різних експонатів. Або обмежитися розповіддю про один. Але щоразу – це особлива атмосфера, яка змушує думати, цікавитися і ставити під сумнів власні кліше.

На території сучасної України музеї як самостійні одиниці виникають приблизно у другій половині ХІХ ст. Перші з них відкриваються на Півдні, другим регіоном стає Слобожанщина. Поступово музейна мережа охоплює всі українські губернії. А з 1895 р., коли чернігівський губернатор Є. К. Андрієвський розгорнув активну роботу по створенню архівної комісії, яка повинна була мати при собі архів, бібліотеку та історичний музей, починається історія Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (далі ЧІМ) [8, с. 3].

Звичайно, феномен музейництва неможливо розглядати окремо від людських доль, що виступають основною складовою частиною історичного процесу, тому що історію творять люди для людей. Тому перш ніж знайомитися з експонатами, що представлені у фондах національного осередку, необхідно познайомитися з долею тих діячів, які сприяли виникненню цього закладу на українських теренах.

Перегляд родоводів показує, що ті самі риси вдачі часто передаються з покоління в покоління. Так, і рід Тарновських представлений в історії багатьма неординарними постатями, зусиллями яких в Україні сконцентровані великі та високоцінні зібрання книжок, витвори мистецтва, засновані музеї, бібліотеки та інші центри духовного життя.

Родоначальником української гілки династії славнозвісних меценатів вважається Іван Ляшко, який у 1685 р. отримав універсал на володіння землями «сеножатою панскою окопаною, прозваною Жидовскою, под с. Гнединцями» [5, с. 355]. Але тут думки дослідників розділяються. Одні вважають, що коріння роду сягає ХІІІ ст. і «фамилия Тарновских получила свое начало от Спицитира, который, по выходу в 1280 г. из за Рейна, был при короле польском Владислове 1-м Краковским воеводой, а потом кастеляном» [6, с. 195]; інші – відносять їх до галузки польського шляхетського роду, корені якого сягають ХІV ст. Однак останню відомий український історик та генеолог В. Л. Модзалевський, спираючись на різні документи із сімейного архіву, свідомо відкинув [7, с. 176].

© Мідько Аліна Сергіївна – старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання ЧОШПО ім. К. Д. Ушинського.

Стає цілком очевидним, що зацікавленість фундатора музею на Чернігівщині історичним минулим України не випадкова. Так, О. Б. Коваленко вказує, що соціально-культурне середовище, в якому сформувалися інтереси та уподобання майбутнього мецената, складалося, насамперед, із нащадків козацької старшини, привілейованої царським урядом [3, с. 173]. Тому для родини Тарновських було характерне виховання дітей на кращих патріотичних традиціях та прагнення зробити якомога більше для поліпшення життя простих українців. А діяльність В. В. Тарновського-молодшого можна вважати своєрідним апогеєм тих потенцій, які були закладені у «родинній душі» Тарновських [9, с. 88].

Народився він 20 березня 1838 р. Початкову освіту здобув в одному з кращих московських пансіонів. Потім навчався у Головному військовому інженерному училищі в Петербурзі, але згодом залишив заклад – це був не його шлях.

У 1866 р., після раптової смерті батька під час засідання Чернігівської губернської земської управи, В. В. Тарновський-молодший успадковує величезне майно. У розквіті сил, з усією енергією береться меценат за облаштування маєтку, але найбільшу увагу приділяє парку, який став його захопленням з юних років. Племінник визначного колекціонера М. В. Тарновський згадував: «Мав дядько ще один талант, який я вважаю визначним – це садобудівництво... У цій царині я не знаю йому рівного і ставлю його на один щабель із будівничим центрального парку за Людовіка XIV – Le Norte» [13, с. 175]. Хист до цієї справи, талант художника зробили качанівський парк, площа якого сягала 500 гектарів, справжнім витвором мистецтва ландшафту та планування.

Поряд із громадською діяльністю, сімейними турботами В. В. Тарновський-молодший з юнацьких років багато часу віддавав великому захопленню – колекціонуванню меморіальних речей і творів Т. Г. Шевченка та українських старожитностей. Сам він про цей бік своєї діяльності писав: «Еще в молодые годы... я задался мыслью собрать возможно полную коллекцию предметов, характеризующих старинный быт моей родины Малороссии» [2, арк. 41].

У понад столітній історії комплектування цієї збірки можна виокремити декілька періодів, кожному з яких був притаманний певний домінуючий шлях формування. Це не означає, що інші джерела поповнення колекції не були задіяні, проте кожний етап мав характерні ознаки.

Підвалини Музею українських старожитностей було закладено під час навчання у Москві. Уже тоді кімната, яку він винаймав разом з братом, нагадувала невеликий музей української зброї, келихів, чарок, інших предметів давнини, а також речей, пов'язаних з Т. Г. Шевченком [13, с. 156]. Отож перший (початковий) період охоплював 50-60-і рр. XIX ст., коли Тарновський-молодший зацікавився старовинним побутом своєї Батьківщини і почав займатися колекціонерською діяльністю.

Другий етап – 70-80-і рр. XIX ст. На цей час припадає активна праця В. В. Тарновського-молодшого як колекціонера, мецената, громадського діяча. У цей час збірка поповнилася портретами визначних діячів української історії – гетьманів, полкових старшин, а після мандрівки на Запоріжжя із Д. І. Яворницьким предметами козацької минувшини.

Третій (заклучний) етап – 90-ті рр. XIX ст. Колекція українських старожитностей набуває популярності. Справа В. В. Тарновського-молодшого розглядається як національна і, розуміючи високу цінність збірки, багато визначних українських діячів передають до неї власні архіви [11, с. 289–290].

Як бачимо, завдяки зусиллям самовідданого ентузіаста від забуття було врятовано багато безцінних, неповторних пам'яток історичного та культурного минулого українського народу. Однак їх збирання і збереження вимагало великих витрат, і одного дня В. В. Тарновський-молодший побачив, що заборгував. У 1897 р. довелося продати родовий маєток у Качанівці. Перед ним постало питання і подальшої долі унікальної колекції. Хто продовжить його справу, піклуватиметься про те, щоб після його смерті вона не перейшла у приватні руки, не була розпорошена, а зберігалася під надійною охороною і була доступною для найширшого загалу? Тому він дуже

прискіпливо обирав установу, котрій можна було б довірити це національне надбання, яке фахівці оцінювали в десятки, а то й сотні тисяч рублів.

Прислухавшись до думки знавця української старовини О. М. Лазаревського, Василь Васильович наприкінці 1896 р. звернувся із заявою на ім'я голови губернської управи, в якій зазначав: «Составленный мною в течение всей моей жизни музей местных древностей я желал бы, для верного сохранения их, передать в собственность заведывание Черниговскому Губернскому земству...» [2, арк. 3–4].

З великою вдячністю земські збори 24 лютого 1897 р. прийняли безцінний дар та висловили щирю подяку меценату. У 1902 р. в Чернігові був відкритий Музей українських старожитностей, який з 1906 р. став носити ім'я В. В. Тарновського.

Музею щастило на директорів. Першим завідувачем 22 серпня 1900 р. стала М. М. Грінченко. Однак через два місяці вона залишила місце роботи, оскільки не була затверджена губернатором [12, с. 71]. Лише 25 квітня 1902 р. директором музею був призначений А. П. Шелухін, а 26 червня 1911 р. його наступником став В. Л. Модзалевський [10, с. 37].

У 1912 р. національний осередок очолив художник і громадський діяч І. Г. Рашевський, діяльність якого припала на першу чверть ХХ ст. – бурхливі часи, коли лягали спати при одній владі, прокидалися при іншій, а розгул злочинності сягнув небувалих висот. Жертовою такого злодійського нападу в травні 1919 р. стала колекція В. В. Тарновського-молодшого. Обставини пограбування і масштаб заподіяних втрат залишилися нез'ясованими. Дещо пізніше був проведений переоблік експонатів для передачі їх новому директорowi, яким став В. А. Шугаєвський, відомий фахівець-археолог і нумізмат.

У 1933 р. знову була порушена воля колекціонера: всі матеріали, які стосувалися Т. Г. Шевченка, за наказом тодішньої харківської столичної влади були вивезені з Чернігова. Після повернення столиці до Києва колекція перекочувала туди й була розпорошена [1, с. 15].

У складі Чернігівського історичного музею (таку назву він отримав у 1934 р.) колекції українських старожитностей пережили Велику Вітчизняну війну [4, с. 7]. На жаль, не обійшлося без втрат. Чергове розграбування музею сталося під час окупації Чернігова фашистами. В евакуацію на схід вдалося вивезти лише половину з 60 тисяч експонатів закладу та три із сорока тисяч книг. Майже все, що не вдалося евакуювати, зникло, було розграбоване, опинилося в німецькій комендатурі.

Проте, незважаючи ні на що, основа зібрання Василя Васильовича збереглася, і в січні 1963 р. музею був переданий будинок полкової канцелярії – той самий «старовинний будинок над Десною», де розмістився художній відділ, а в 1975 р. – колишній будинок губернатора. Тут він перебуває й донині.

Сьогодні важко ставити питання про повернення реліквій звідти, де вони перебувають зараз, а отже, зібрати всю колекцію до купи було б уже, мабуть, нереально. Але варто прислухатися до пропозиції директора ЧІМ С. Л. Лаєвського, який пропонує скласти каталог розпорошених по світах старожитностей великої колекції В. В. Тарновського [1, с. 15]. Невже не цікаво хоч знати, що ми мали, що втратили, що ще можна відшукати? Здається, це було б чесним і шляхетним знаком перед пам'яттю колекціонера – навчитися берегти справу, якій він віддав життя.

Отже, розглядаючи тему розвитку музейництва кінця ХІХ – початку ХХ ст., слід відзначити, що зазначений період став важливим та принципово новим етапом трансформації музеїв, які пройшли еволюцію від сховищ раритетів до повноцінних осередків просвітництва та наукової діяльності. А виходячи з характеру і масштабів діяльності Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського, маємо усі підстави стверджувати, що упродовж багатьох десятиліть він був і залишається центром музейництва, важливим осередком освітньої роботи, який бере участь у всіх історико-культурних акціях, що відбуваються в області або репрезентують Чернігівщину на загальнодержавному рівні, у всеукраїнських і міжнародних наукових, видавничих, виставкових проектах.

Відповідно до вимог часу, змінилися форми і методи роботи, але заклад залишається цікавим для відвідувачів. Усе це стає можливим завдяки наполегливій,

сумлінній праці колективу співробітників і допомозі та підтримці з боку колег, друзів, шанувальників музею.

1. Антоненко П. Я. Розпорошена пам'ять / П. Я. Антоненко // Слово Просвіти. – 2008. – 1 – 7 тр. – № 18. – С. 15.
2. ДАЧО. – Ф. 140. – Оп. 1. – Спр. 44 Збірник документів о передачі музею помещика Тарновского губернскому земству и организации его деятельности, 519 арк.
3. Коваленко О. Б. Родовід Тарновських / О. Б. Коваленко // Хроніка-2000. – 1996. – Вип. 16. – С. 173–174.
4. Лаєвський С. Л. Музей українських старожитностей В. В. Тарновського у часі і просторі / С. Л. Лаєвський, Л. П. Линюк // Скарбниця української культури: [зб. наук. праць]. – Чернігів: Сіверянська думка, 2002. – Вип. 2. – С. 5–8.
5. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. М. Лазаревский. – Т. 3: Полк Прилуцкий – К.: Типогр. имп. ун-та св. Володимира, 1902. – 426 с.
6. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – СПб.: Губернская типография, 1901. – Т. 2. – Ч. 3. – С. 338; Ч. 5. – С. 194–196; Ч. 6. – С. 193.
7. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник / [упоряд. С. В. Шурляков]. – Т. 5. – Вип. 1. – К.: Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, 1996. – 96, [2] с.
8. Неділя А. І. До історії Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / А. І. Неділя // Скарбниця української культури: матеріали наук. конференції присвяченій 100-річчю Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – Вип. 3. – С. 3.
9. Папета С. П. Повернення «старих українців» / С. П. Папета // Хроніка-2000. – 1997. – № 19–20. – С. 88.
10. Половникова С. О. Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / С. О. Половникова // Родовід: АТ «КоДр». – 1996. – № 14 (96). – С. 34–38.
11. Синельник І. С. В. В. Тарновський та його колекція українських старожитностей / І. С. Синельник // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2004. – Чис. 11(2). – С. 279–292.
12. Синельник І. С. З історії Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського: склад керівництва та його наукова робота / І. С. Синельник // Сіверянський літопис. – 2005. – № 2–3. – С. 71–72.
13. Тарновський М. В. Василь Тарновський (молодший) / М. В. Тарновський // Хроніка-2000 – К., 1997. – № 19–20. – С. 156–175.

В статтє анализується розвитє музеєв на Черниговщинє в XIX – XX вв., сделана попытка раскрыть историю создания и функционирования Черниговского исторического музея, формирование и пополнение коллекции которого происходило усилиями В. В. Тарновского-младшего.

Ключевые слова: Черниговский исторический музей имени В. В. Тарновского, коллекция.

In the article analyzed the museums development in Chernihiv of the XIX – XX centuries. Author made an attempt to discover the history of foundation and functioning of Chernihiv Historical Museum, forming and updating the collections of which was occurred by the effort of V. Tarnowski.

Key words: Chernihiv Historical Museum V. Tarnowski, Collection